

ESKİ MISIR'DA HAYVAN SEMBOLİZMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Cemal Yılmaz

Giriş

Erken dönem Mısır faunasına bakıldığında bunun çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Filler, aslanlar, ceylanlar, antiloplar, leoparlar, dağ keçileri ve yabani sığırlar, eşekler bu faunadaki bazı hayvan türleridir. İnsan faaliyetlerinin sonucu olarak su aygırları gibi bazı türlerin nesli zamanla tükenmiştir. Eşeklere dair en eski kanıtlar MÖ 3600 civarında Maadi'den çıkarılmış ve bu andan itibaren Eski Mısır'ın tarihi boyunca türün varlığı devam etmiştir. Eski Mısır ile oldukça iç içe olan kedilerin ise ne zaman evcilleştirildiğine dair net bilgi yoktur bununla birlikte köpeklerin varlığı Hanedanlık Öncesi dönemden itibaren bilinmektedir. Kazlar Beşinci Hanedan'dan itibaren varlık gösterirken evcil kümes hayvanları yaklaşık 1500 yılına kadar bilinmiyordu. Uzun boynuzlu sığırlar Hanedanlık Öncesi dönemden itibaren, boynuzsuz sığırlar ise On Sekizinci Hanedanlık döneminden itibaren varlığı malum olan hayvan türlerindendi. Kısa boynuzlu sığırlar Eski Krallık döneminde mevcut olsa da yaygın değildi ancak zamanla daha yaygın hale gelmişti. Koyunlar ise arkeolojik kayıtlardan elde edilen verilere göre Neolitik Dönem'den itibaren bölgede varlık göstermiştir. Yünlü koyunlar, Orta Krallık döneminde Asya ile ticaret yoluyla kılı koyunların yerini almıştır; bu aynı zamanda keçilerin azaldığı bir dönem olarak da ifade edilmektedir. Günümüzde Mısır'da oldukça yaygın olan yağlı kuyruklu koyunlar, muhtemelen çok daha sonraki bir dönemde bölgeye getirilmiştir. Yeni Krallık döneminde gerek yük hayvanı gerekse atlı savaş arabalarının vazgeçilmez unsurları olan atların ise katırlarla birlikte İkinci Ara Dönem'den itibaren varlıkları tespit edilmiştir. Günümüzde oldukça yaygın olan develer, MÖ 1. binyıla kadar bölgede görülmüş değildi. Bununla birlikte çeşitli egzotik hay-

vanlar, Karnak'taki III. Tutmosis'in ünlü botanik bahçesi gibi saray hayvanat bahçeleri için Mısır'a getirilmiştir.¹ Bu bilgilerden hareketle ve elbette belli başlı türlerden verilen örnekler ışığında Eski Mısır'daki hayvan çeşitliliğinin çok geniş bir yelpazede olduğu, erken devirlerden itibaren belli başlı hayvan türlerinin insanların hayatında önemli bir yer edindiği anlaşılabılır. Yiyecek kaynağı, giyim kuşam ve çeşitli aletlerin yapımında bir hammadde kaynağı olarak pratik işlevlerinin yanı sıra gerek vahşi gerekse evcil hayvanlar Eski Mısır siyasi ideolojisinde ve inanç sisteminde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Eski Mısır panteonundaki birçok tanrının hayvan özelliklerine sahip olması, zoomorfik veya teriantropik (*insanların biçim değiştirme yoluyla diğer hayvanlara metamorfoz yapma yeteneği*) olarak temsil edilmesi bunun en önemli kanıtıdır. Örneğin tanrıça Hathor sıklıkla bir inek veya inek başlı bir kadın olarak tasvir edilmiş, Sekhmet de öfkeli ve kana susamış bir dişi aslan olarak gösterilmiştir. Ek olarak Eski Mısır'da bir kişiyi tanımlamak için de sıklıkla hayvan metaforları ve benzetmeleri kullanılmıştır. Mecazi dilin kullanımı özellikle Yeni Krallık döneminde oldukça belirginleşmiştir. Örneğin bu dönem firavunları sıklıkla bir "boğaya" benzetilmiştir. Yazıtlarda da "Güçlü Boğa" terimi Horus isminin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ek olarak, kralın savaş alanındaki kuvveti kimi zaman aslan, leopar ve timsah gibi çeşitli hayvanların gücüyle karşılaştırılmıştır. Örneğin II. Amenhotep "savaş meydanında yürürken bir leopar gibi öfkelenir" ve II. Ramses "savaşın tadına bakmış bir aslan gibidir." Benzer şekilde, "bir timsah, kumlukta dehşetin efendisidir, yaklaşılamaz" olarak tanımlanmıştır. Şunu da belirtmek lazımdır ki Yeni Krallık döneminde krallara atfedilen bu türden güçlü vahşi hayvan imgelemleri dönemin hemen başında Hiksoslar'la girilen ve başarıyla neticelenen mücadeleyle de yakından ilişkilidir. Mısır firavunlarının gücünün vurgulanmasına da yardımcı olan bu metaforlar bir çeşit propaganda aracı olarak düşünülebilir. Saray eşrafının propagandasından ayrı olarak çeşitli metinlerde de hayvan imgelemleri sıkça kullanılmıştır. Örneğin, bir öğrencinin tembel halleri bir eşeğin ve antilobun davranışıyla karşılaştırılmıştır: "Sen ceza alırken bir eşeğe benziyorsun. Sen kaçan bir antiloba benziyorsun" şeklinde kullanımlar mevcuttur. Bu örnekler, insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ve yüksek düzeyde bir ikirciklilikle karakterize edildiğini göstermektedir.²

¹ Sarah Parcak, "The Physical Context of Ancient Egypt", *A Companion to Ancient Egypt*, ed. Alan B. Lloyd, Oxford: Blackwell, 2010, s. 10.

² Imke Fleuren, "Animal Imagery as a Means to Describe 'the Other' in Ancient Egypt", *Impious Dogs, Haughty Foxes and Exquisite Fish Evaluative Perception and Interpretation of Animals in Ancient and Medieval Mediterranean Thought*, ed. Tristan Schmidt ve Johannes Pahlitzsch, Berlin/Boston: De-Gruyter, 2019, s. 41.

Çeşitli hayvan türleri ekonomik hayatın temel dinamiklerinden olduğu gibi Mısırlıların besin gruplarının da başında geliyordu. Her şeyden önce, Nil'den temin edilen balıklar toplumun tüm kesimleri için en önemli ve yaygın protein kaynağıydı. Ayrıca kuşlar ise ülkenin sulak alanlarında yakalanıp çiftliklere getirilebiliyor ve öldürülmeleri gerekene kadar belli yerlerde tutuluyordu. Bu hayvanlar ya daha sonra tüketiliyor ya da dini törenlerde adak olarak kurban ediliyordu. Sığır, keçi, koyun gibi memeli hayvanlar da değerli varlıklardı. Sığırlar beslenme faaliyetlerinin yanında ulaşım aracı ve tarla işlerinde kullanılırdı. Koyun ve keçiler daha az prestijli olsalar da krallar tarafından tapınaklara bağışlanan sürüler arasında listelenmiştir. Kaynaklarda nadiren de olsa domuzlara dair bilgilere yer verilmiştir. Bu konuda özellikle Amarna kenti gibi işçi köylerinin olduğu yerlerin mutfak çöplüklerinden önemli kanıtlar gün yüzüne çıkarılmıştır. Eşekler de tıpkı bugün olduğu gibi, muhtemelen eski Mısır kırsalında yaygındı çünkü hem insanlar hem de ürünler için önemli bir ulaşım ve özellikle de taşıma aracıydılar.³ Tıpkı Asur Ticaret Kolonileri⁴ zamanında tüccarların eşek kervanlarıyla ürünlerini taşıdıkları gibi Mısırlılar da eşeklerden bu anlamda yoğun bir biçimde yararlanmış olmalıydılar. Bununla birlikte Hanedanlık Öncesi Dönemde Mısır'da eşek mumyalarının olduğuna dair bilgilerin olması çok erken zamanlardan beri eşeklerin kullanıldığını göstermektedir.⁵ Ancak çok fazla örnekle karşılaşılmamış olması eşeklerin kediler veya kuşlarda olduğu gibi yaygın bir biçimde mumyalanmadığını da göstermektedir. Bunun da eşeklerin insan hayatını kolaylaştıran birtakım faydalarının olmasına bağlı olduğu söylenebilir.

İlginçtir ki, Mısır dilinde hayvanları ifade etmek için genel bir kelime yoktur. Hayvanlar alemi tasvir edilirken, edebi, dini ve cenaze metinleri geleneksel olarak eski Mısırlıların yaşamlarına doğrudan dahil olan başlıca hayvan kategorilerini memeliler, kuşlar ve balıklar şeklinde listeler. Literatürde böyle olsa da nüfusunun büyük ölçüde gıda üretimiyle uğraşan Mısır gibi bir tarım toplumunun temel kaygılarının ister yoldaş ister yük hayvanı ister ulaşım

³ Rozenn Bailleul-LeSuer, "Mere" Things or Sentient Beings? The Legal Status of Animals in Ancient Egyptian Society", *Animals and The Law in Antiquity*, ed. Saul M. Olyan ve Jordan D. Rosenblum, Providence: Brown Judaic Studies, 2021, s. 20.

⁴ MÖ 1974-1719 yılları arasına tarihlenen Asur Ticaret Kolonileri Devri, Asurlu tüccarların Mezopotamya ile Anadolu arasında yaptıkları yoğun ticari ilişkilere verilen bir isimdir. Yaklaşık 250 yıl kadar süren bu dönemin Anadolu için belki de en önemli katkısı çivi yazısının gelmiş olmasıdır. Gamze İme, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da Yabancı Tüccarlar", *OANNES, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History* 2/2, Eylül 2020, s. 193, 194.; Yusuf Kılıç, Cemal Yılmaz, "Amarna Çağı ve Asur'un Yükselişi (Orta Asur Dönemi 1500-1000)", *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*, ed. L. Gürkan Gökçek vd., 2020: Değişim Yayınları, İstanbul, s. 150.

⁵ <https://ancientegyptonline.co.uk/animalmummies/> (Erişim tarihi: 19. 09. 2025)

aracı veya en önemlisi protein kaynağı olsun, yaşamlarını iyileştirebilecek hayvanlara odaklanmıştır. Merikare'nin Talimatları'nda belirtildiği gibi: “O (yani tanrı), onları (yani insanları) beslemek için bitkileri, sığırları, kuşları ve balıkları yarattı” denilir. Burada görüldüğü gibi genel bir isimlendirme olan “hayvan” ifadesi zikredilmeden belli başlı gruplar sayılmıştır. Eski Mısır faunası uzmanları, diğer antik kültürleri araştıran bilim insanlarından daha geniş bir malzeme yelpazesine sahiptir çünkü bu hayvanların bazılarının mumyalanmış kalıntılarına erişim imkânı vardır. Birçok durumda, bu kalıntılar, antik çağda belirli hayvan türlerine nasıl davranıldığını belirlemek için başvurabileceğimiz en güvenilir ve teorik olarak nesnel veri kümesi olmuştur.⁶ Zooarkeolojik kalıntıların incelenmesi, antik dönemdeki hayvanların gerçek yaşamları, ölümleri ve dolaylı olarak da antik toplumdaki rolleri hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Dolayısıyla çeşitli kaynakları bir araya getirerek, firavunlar döneminde yaşamış hayvanlar hakkında nispeten ayrıntılı bir resim elde etmek mümkündür. Bazı durumlarda, örneğin kedinin, toplumdaki ve dindeki rolünü en eski çağlardan Greko-Romen Dönemi'ne kadar takip etmek bile mümkün olabilmektedir.⁷

Eski Mısırlılar için değerli canlılar olan hayvanlar bir ev halkının üyesi gibi olabilmekteydi. Dolayısıyla ölümleri de oldukça üzüntüye sebep olmaktadır. Bu konuda Herodotos'ta kayda değer anlatımlar vardır. Herodotos II. kitabında Eski Mısırlıların kedi veya köpek ölümlerini nasıl ele aldıklarını anlatmanın değerli olduğu dile getirilmiştir: “Bir ev yandığında olanlar son derece sıra dışıdır: Kimse onu söndürmek için en ufak bir zahmete girmez, çünkü önemli olan tek şey kedilerdir... Doğal ölümle bir kedinin öldüğü bir evin tüm sakinleri kaşlarını tıraş eder ve bir köpek öldüğünde başı da dahil olmak üzere tüm vücutlarını tıraş ederler. Ölen kediler, mumyalanıp kutsal kaplara gömülmek üzere Bubastis'e götürülür; köpekler de ait oldukları kasabalardaki kutsal yerlere gömülürler.” Eski Mısırlıların evcil hayvanlarından birinin ölümünde bu kadar aşırılığa gidip gitmediklerini elbette tespit etmek zordur, çünkü bunu doğrulayacak hiçbir kanıt günümüze ulaşmamıştır. Fakat üst sınıflardan bazılarının evcil hayvanlarıyla -özellikle köpekler, kediler, babunlar ve atlar- güçlü duygusal bağlar geliştirdiğine dair elimizde çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Örneğin, Eski Krallık dönemi krallarından birinin köpeği, cenaze yazıtında da belirtildiği gibi, yüksek statüye sahip bir insana yakışır bir törenle yüceltilmiştir: “Bu, Majestelerinin bekçi köpeğidir ve adı Abwtiyw'dir. Majesteleri, gömülmesini emretti ve ona Kraliyet Hazinesi'nden bir tabut, bol miktarda kaliteli kumaş ve tütsü verdi.

⁶ Bailleul-LeSuer, “Mere” Things or Sentient Beings? ...”, s. 16, 17.

⁷ Corinna Rossi, “Science and Technology: Pharaonic”, *A Companion to Ancient Egyptian*, ed. Melinda K. Hartwig, Oxford: Wiley, 2015, s 400.

Majesteleri ona güzel kokulu yağlar verdi ve bir grup işçi tarafından onun için bir mezar inşa ettirdi. Majesteleri bunu, [köpeğin] onurlandırılması için yaptı.” Bu durumda, Abwtiyw adını taşıyan şanslı hayvanın, yaşamı boyunca, sahibi tarafından yalnızca keyif alınacak bir mülk olarak değil, kendi kişiliğine sahip, bir isim verilmeyi hak eden bir varlık olarak algılanmış olduğu ve bir dosta layık biçimde ölümünden sonra törenle defnedildiği anlaşılmaktadır. İsmi- nin tabutuna yazdırılmasıyla, bu köpeğin öbür dünyada efendisine katılma şansı daha yüksek olmuştur⁸ ki bilindiği gibi Eski Mısır’da isim çok önemlidir. Özellikle ölen biri için esas son onun isminin yazıtlardan silinmesi ve anılmaması gibi bir düşünceye sahip olan Eski Mısır toplumunda pek çok kişiye nasip olmayan ismin ölümsüzleştirilmesi Abwtiyw için gerçek olmuştur.

Firavunlar Dönemi Mısır’ından günümüze ulaşan zengin ikonografik materyalde hayvanlara geniş yer verilmiştir. Bu canlılar hem yazı sisteminin bir parçası hem bir tarım toplumunun vazgeçilmezi hem de Mısırlı seçkinlerin günlük yaşamının değerli unsurları olarak çokça tasvir edilmiştir. Fiziksel özellikleri ise kraliyet ve ilahiliğin sembolleri olarak benimsenmiştir. Bu sahneleri çizen ve oyan eski Mısırlı sanatçıların, yazı sistemini tasarlayan yönetici seçkinlerin ve insanlık ve tanrılarla ilişkilendirmek istedikleri soyut kavramları hayvanlar aleminden ödünç alan rahiplerin, etraflarındaki yaratıkları çok yakından gözlemledikleri inkâr edilemez.⁹

Ötekiliği Vurgulamak İçin Kullanılan Bazı Hayvan İmgeleri ve Çeşitli Yollar

Eski Mısır’ın Hanedanlık Öncesi döneminden (MÖ 3100 civarı) beri, yabancılar kral tarafından yok edilirken tasvir edilmiştir. Bu imgelem dünyasında görülebileceği gibi, kaosu yok eden ve düzeni yani maat’ı¹⁰ kuran kralın kozmik rolünün bir sembolüdür. Kraliyet Mısır ideolojisinde yabancılar hayvanlara çok benzetilmiş ve kralın kaosu yok ettiğini gösteren sahnelerde, hayvanların tasviri yabancılardan tasviri yerine pek çok defa kullanılmıştır.¹¹ Düzenli Mısır devletinin sınırlarının ötesinde gizlenen yabancılar hepsi birbirine benzeyen, ayırım gözetmeyen bir kitle olarak görülmüştür. Dışsal konumları, sayılamayacak kadar çok olmaları ve birbirinin yerine geçebilir do-

⁸ Bailleul-LeSuer, “Mere” Things or Sentient Beings? ...”, s. 17-19.

⁹ Bailleul-LeSuer, “Mere” Things or Sentient Beings? ...”, s. 13, 14.

¹⁰ Maat kelimesi Eski Mısır dilinden olup kısaca evrensel düzen anlamına gelmektedir. Joann Fletcher, *Antik Mısır Tarihi, Dünyayı Şekillendiren Uygarlık*, çev. Süleyman Genç, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2023, s. 85.

¹¹ Flora Brooke Anthony, *Foreigners in Ancient Egypt: Theban Tomb Paintings from the Early Eighteenth Dynasty (1550–1372 BC)*, London: Bloomsbury, 2017, s. 1,2.

ğalarıyla yabancılar, çölün ve Mısır bataklıklarının balıklarına, kuşlarına ve vahşi hayvanlarına benzetilmiştir. Bu yüzden maat'a zarar vermemeleri için yok edilmeleri gerekmektedir. Buna bağlı olarak da yabancıların boyunduruk altına alınması, vahşi hayvanların, kuşların ve balıkların avlanması Mısır ikonografisinde önemli bir tema olmuştur. Kraliyet metinleri, tıpkı kraliyet sanatı gibi, savaşçı temalarla bezelidir. Bunun nedeni muhtemelen düzenli varoluşun sınırlarında kaosu temsilcilerinin büyü ve bir ritüel havasıyla boyun eğdirilmesinin Mısır devletinin devamlılığı için gerekli olmasından kaynaklanmaktaydı. Onları boyun eğdirmek ise kralın özel bir göreviydi.¹²

Eski Mısırlılar için ötekini tanımlamanın bir yolu da "ten rengi" olmuştur. Tasvirlerde Mısırlılar kırmızı, Nübyeliler siyah, Libyalılar ve Egeliler sarı veya beyaz tenli olarak resmediliyordu. Ayrıca, insan tipine göre değişen başka belirgin saç stilleri, kıyafetler ve aksesuarlar da çiziyorlardı. Bu ayrımlar ne şekilde yapılırsa yapılsın yabancı imgeleri genellikle kaosu sembolleri olarak anlaşılmıştır ve buna uygun olarak aykırı bir biçimde öne çıkarılmıştır.¹³

Benzer biçimde bazı hayvanlar da kaosu ilişkilendirilmiştir. Buna dair doğayı dikkatle gözlemleyen bir halk olarak tarif edilen Eski Mısırlılar'ın tilapia balığının ağzında yavru yetiştirme alışkanlığını biliyor olmaları örnek gösterilebilir. Mısırlılar bu balığı tohumunu ağzına alıp dünyayı tüküren yaratıcı tanrı Atum ile ilişkilendirmiştir. Nil'in selleri geri çekildikten sonra, sığ sularda yaşayan ve üreyen tilapiaların bolluğu dikkat çekecek kadar çok olurdu; bu durum hem yeniden doğuş hem de kaos unsuru olarak düşünülmüştü. Çünkü Eski Mısır inançlarına göre hem kuşların hem de balıkların mezarlara girip ölümleri rahatsız edeceğinden korkulurdu ve bundan dolayı kontrol edilmeleri gerekirdi.¹⁴

Mısırlılar kendilerinin dışındaki halkların "ötekiliğini" ifade etmek için hayvanlara mecazi anlamlar da yüklemişlerdir. Burada "öteki" kelimesinden kasıt yabancı ülkeler/bölgeler veya buralardan gelen insanlar olabilmekteydi. Bununla birlikte ülke içerisindeki belirli kişiler veya gruplar da benzeri şekilde "diğer" veya "farklı" statüsünde düşünülebilirdi. Bu, Eski Mısır elitlerinin bakış açısıyla "biz" ve "diğerleri" demektir. Bu durum Eski Mısır dünya görüşünde "Dokuz Yay" olarak da ifade edilmiştir. MÖ 1550-1372 tarihleri arasında tarihlenen, 18. Hanedan Teb mezarlarındaki kraliyet köşklerini tasvir eden bir dizi sahnede, dokuz antropomorfik mazgallı ovalden

¹² Ann Macy Roth, "Representing the Other Non-Egyptians in Pharaonic Iconography", *A companion to ancient Egyptian art*, ed. Melinda K. Hartwig, Oxford: Wiley, 2015, s. 156.

¹³ Anthony, *Foreigners in Ancient Egypt*, s. 19.

¹⁴ Melinda K. Hartwig, "Style", *A Companion to Ancient Egyptian Art*, ed. Melinda K. Hartwig, Oxford: Wiley, 2015, s. 53.

oluşan setler tasvir edilmiştir. Buradaki dokuz rakamı, eski Mısırlılar için oldukça önemliydi. “Dokuz, üç kere üç, yani çokluğun çokluğu” anlamına gelirdi ve Mısır’ın düşmanlarını tanımlamak için “dokuz yay” terimi “çok” kavramını temsil etmek için kullanılırdı. Dokuz yay, Teb mezar resimlerinde gösterildiğinde, taht kürsüsünde, oturan kral figürünün altında bulunurdu; böylece kral, potansiyel isyan ve kaos sembollerini aktif olarak kontrol ediyor düşüncesi sunulurdu. Yay imgesinin insan gruplarını temsil etmek için kullanımı, Hierakonpolis’teki akrep topuzu başına kadar geçmiş bir tarihe uzanır. Kralın dokuz yayı ayaklarının altında ezdiği en eski örneklerden biri, Sakkara’daki Djoser heykelinde görülür. Geleneksel olarak dokuz yay motifi, kralın dünya ve içindeki tüm insanlar üzerindeki kontrolünü ve onların efendisi olduğunu ifade ediyordu.¹⁵ Düşman terimi zaten vurgunun bu halklara yönelik olumsuz ve aşağılayıcı bir algıya dayandığını göstermektedir. Yabancılar, fethedilmesi, egemenlik altına alınması veya katledilmesi gereken kaotik, tehdit edici güçler olarak kabul edilirdi. Bu olumsuz tutum, özellikle Yeni Krallık döneminin askeri seferlerini veya Mısır’a yönelik yabancı istila girişimlerini tanımlayan ve tasvir eden kaynaklarında belirginleşmektedir. Firavun, maatı sağlama görevi olan bir düzen ajanı olarak, düşman güçlerini kontrol etme ve yenme girişimlerinde her zaman son derece başarılıdır: “Ben, kısıtlamasız hareket eden, gücünü bilen, savaş gününde ordusunu kurtaran bir kahramanım. Sınırlarıma ulaşanların tohumları (artık) yoktur ve kalpleri ve bş-ruhları sonsuza dek ve sonsuza dek bitmiştir.” Bu nedenle, asıl vurgu, bu yabancı bölgeler ve halkların aksine, Mısır ve firavunun üstünlüğündedir. Gerçekten de firavun kaotik unsurları ortadan kaldırarak, bir lider olarak gücünü ve uygunluğunu mükemmel bir şekilde gösterir ve üstün konumunu etkili bir şekilde meşrulaştırır.¹⁶ Tutankhamon’un sandaletlerinde de Mısır firavunlarının düşmanlara bakış açısını yansıtılmıştır. Burada her ikisi de kolları arkalarından bağlı olan Levantlı ve Nübyeli erkekler gösterilirken kral attığı her adımda kelimenin tam anlamıyla onların üzerine basar. Yabancılar IV. Tutmosis’in tahtının kolundaki süslemenin bir parçası olarak da yer almıştır. Bağlı, çiğnenmiş esirlerin tasvirleri Mısır seçkinlerinin gömüldüğü yer olan Teb nekropolündeki mezarların duvar resimlerinde de göze çarpar. Bu mezarlar, farklı türde yabancı imgelerin yoğunlaştığı, günümüze kadar varlığını sürdüren fiziksel mekanlardır.¹⁷

Hayvan imgelerinin Mısır’ın yabancı düşmanlarını tanımlama veya tasvir etme aracı olarak kullanımına dair tema Yeni Krallık dönemine tarihlenen

¹⁵ Anthony, *Foreigners in Ancient Egypt*, s. 37, 38, 39.

¹⁶ Fleuren, “Animal Imagery...”, s. 42.

¹⁷ Anthony, *Foreigners in Ancient Egypt*, s. 2.

kayıtlarda sıklıkla görülmektedir. Mısırlıların düşmanlarını dile getirmek için kullanılan hayvan imgelerinin güçlü ve/veya tehdit edici hayvanlara, zayıf hayvanlara veya az çok nötr (ve bazen de olumlu) hayvan özelliklerine odaklandığı görülmektedir. Bu noktada yabancı halklarda olduğu gibi, vahşi hayvanlar da kaotik güçler olarak düşünülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin aslan, vahşi köpekler, çeşitli çöl canlıları gibi çok sayıda hayvan, verimli Nil bölgesini çevreleyen çöl bölgelerinde yaşırdı; bunlar insanlar ve evcil hayvanlar için ciddi tehlike arz etmekteydi. Bu hayvanlar ülke dışına seyahat edenler için de tehlike oluşturduğundan yolculuklar esnasında karşılaşılabilecek kaosu ve tehlikeyi vurgulamak için de kullanılmıştır. Yırtıcı hayvanlar, Mısırlıların evcil hayvanları arasında kolay av olabilecekleri yakalamak için yerleşim yerlerine de girebilirdi. Bu konuda çakalların Nil bölgesine sızdığı ve bir köylünün öküzünü yediğinden bahseden bir papirüs metni şöyle der: *“Onu bataklıkta buldu. Üzerinde herhangi bir deri bulamadı; çakallar onu yedi.”* Eski Mısır anlatılarından birinde de yabancı bir keşif gezisinden Mısır’a güvenli bir şekilde döndükten sonra kahramanın rahatlaması anlatılır. Birkaç örnekte, bu vahşi hayvanlar yabancı halklar için de bir metafor olarak kullanılmıştır. İkonografide, bu örneklerin çoğu bir çöl avı bağlamında bulunur. Çöl hayvanlarının avlanması, Eski Mısır tarihi boyunca popüler bir ikonografik temadır, ancak bu sahnelerin anlamı oldukça belirsizdir ve büyük ölçüde bağlama bağlıdır.¹⁸

1500 yıldan uzun bir süre boyunca, kraliyet bağlamında yabancılar kral tarafından tutsak edilmiş, çiğnenmiş veya kafalarına vurulmuş olarak tasvir edilmiştir. Bu gelenek, On Sekizinci hanedanlığın erken dönem emperyalist sürecinde (MÖ 1550-1372) yoğun bir biçimde devam etmiştir. Bu tür imgeler yabancıları, esirler ve kaos ajanları olarak, yok edilme sürecinde göstermiştir. Örnekler arasında yabancıların sarayın ve kraliyet kıyafetlerinin dekoratif unsurları olarak tasvir edilmesi de yer alır. Eski Mısır tarihi düşünüldüğünde yok edilmesi gereken en önemli düşman topluluklarından birinin de hiç şüphesiz Deniz Kavimleri olduğu tahmin edilebilir. Yeni Krallık döneminin son zamanlarına tarihlen bu düşman topluluğun saldırıları Mısır kaynaklarında yoğun bir biçimde yer almıştır. Bu topluluktan söz edilirken onlarla yapılan mücadele aslan avına benzetilmiş ve güçlü bir hayvan imgelemi kullanılmıştır.¹⁹ Aslan avı, Deniz Kavimlerine karşı verilen savaşları tasvir eden sahnelerin bir parçası ve içine yerleştirilmiş ve sahneye eşlik eden metin, düşmanları aslanlar olarak tanımlamıştır: *“Aslanlar doğum sancıları çekiyor ve topraklarına kaçıyor. Zaferin efendisi aslan, gizlenmiş, ilerliyor ve bir fethi gerçekleştiriyor -kalbi*

¹⁸ Fleuren, “Animal Imagery...”, s. 44.

¹⁹ Anthony, *Foreigners in Ancient Egypt*, s. 2.

kudretiyle dolu; yüreği sağlam, (güçlü) koluna güveniyor, kendisine saldıran kişiye karşı doğrudan müdahale edebiliyor.” İlginç bir şekilde, aslan tasviri sadece kaçan düşmanı tanımlamak ve tasvir etmek için değil, aynı zamanda firavunu tanımlamak için de kullanılmıştır. Bu örnek, hayvanın ikircikli karakterini mükemmel bir şekilde göstermektedir. Düşman aslanlar tehlikeli olarak kabul ediliyor ve güçlü bir tehdit oluşturuyor. Ancak, aynı özellikler firavunu tanımlamak için kullanıldığında olumlu yönler dönüşüyor. Ek olarak, güçlü aslanın gerçekten buna layık bir düşman olarak seçilmesi, esasında firavunun üstün gücüne de ek bir vurgu yapmaktadır. Kral sıradan bir düşmanı değil, gerçekten çok kudretli bir düşmanı yenilgiye uğratmıştır. Garip bir şekilde, bazen savaşta krala eşlik eden tek bir aslan görülür. Bunun gerçek bir evcilleştirilmiş savaş aslanı veya teslim alınmış bir düşman için metafor olarak kullanılmış olabileceği düşünülmüştür. Bunların yanında sahnedeki aslanın Mısır’ın askeri gücünün sembolik anlamda bir temsili olması da ihtimaller dahilindedir. Benzer bir fikir, yaban öküzü avı sahnesinde de görülebilir. Yine, firavun çöl hayvanlarını avlamaktadır, ancak bu sefer yaban öküzü formundadır. Yukarıda açıklanan aslan avının aksine, bu sahne özel olarak bir savaş sahnesiyle bağlantılı değildir. Ancak, burada da vahşi hayvanların düşmanlarıyla eşleştirildiği söylenebilir. Asyaların katledilmesinden özel olarak bahsedildiği bir kayıta “Boğalara ve aslanlara çakallar gibi bakıyor; galip, gücünü bilen koluna güvenerek, yaban öküzü sürülerini alt ediyor [...] öfkelenen ve Asyaların topraklarını katleden, tohumlarını mahveden ve güçlülerin geri çekilmesine neden olan güçlü bir boğa...” denilmek suretiyle kral bir boğaya benzetiliyordu.²⁰

Bazı durumlarda Mısır’ın üstünlüğü ve yabancıları aşağılama teması yine vurgulanmaya devam ederken hayvan imgeleri hayvanın zayıflığını, tehlikesini, yabancılığını ve çokluğunu anlatmak için çok daha fazla ön plana çıkarılmıştır. Örneğin çekirge metaforu ile düşmanın sayıca çok olduğu açıkça belirtilmiştir: “Dağları ve vadileri kapladılar, çekirge sürüsü gibi çoktular.” Timsahlar da kimi durumlarda zikredilmiştir. Bu hayvanların suya dalma davranışı, düşmanların yenildiklerinde nasıl bir duruma düştüklerini tanımlamak için kullanılmıştır: “(Ben) onları timsahların daldığı gibi suya daldırdım, yüzüstü düştüler, biri diğerinin üzerine.” Bu durumda, timsahların doğal davranışlarının bir karşılaştırma olarak kullanılmış olduğu, ancak hayvana veya davranışına olumsuz (veya olumlu) bir değer atfedilmediği anlaşılmaktadır. Vurgu esas olarak söz konusu hayvanın gücünü ve acımasızca avına galip gelmesi üzerindedir. Elbette ki bu benzetme düşmanın yenilgisini ve zaafını da gösteriyordu. Benzer şekilde, çakalların korunma davranışı yabancı-

²⁰ Fleuren, “Animal Imagery...”, s. 46.

ların korkusunu ve korkakça davranışlarını tanımlamak için kullanılmıştır. Firavundan saklanmaya çalışırlar çünkü onun ne kadar güçlü olduğunu fark ederler: *“Onların savaş alanında durmalarını ve yaylarını çekmeyi unutmalarını sağlar, çünkü günlerini çakallar gibi mağaralarda saklanarak geçirirler.”* Karşılaştırma Mısır’ın düşmanlarını zayıf ve korkmuş olarak tasvir eder. Hız, kaçma davranışı gibi durumlar firavundan korkarak kaçmaya çalışan düşmanları tanımlamak için vurgulanır: *“Kimse başının üzerinden geriye bakmaz, aksine hızla kaçır, çöl hayvanları sürüsü gibi gerilirler.”* Daha önce belirtilen örneklerin aksine, vurgu çöl hayvanlarının zayıflığına, sızan hayvanlar olarak muhtemel tehdit veya sıkıntılara yapılmaz. Aksine, doğal davranışları korkak insan davranışını vurgulamak için kullanılır. Ek olarak, yabancı halklar köpeklerle de benzetilmiştir. Burada da yabancılar kesinlikle boyun eğdirilmesi gereken düşmanlar olarak görülür: *“şehirlerin yöneticileri, hizmetkârı olarak köpekler gibiydiler.”* Benzer şekilde, yine köpek imgelemi ile kral, Asya halkları üzerindeki kontrolüyle övünmüştür: *“Asyalıları köpekler gibi koşturdum.”* Firavun tarafından fethedilmiş ve boyun eğdirilmişlerdir ve şimdi itaatkâr köpekler gibi hizmet etmeye hazırdırlar.²¹ Bunların yanı sıra düşmanlar sadece hayvan imgelemi ile gösterilmiyordu. Eski Mısırlılar onların kendilerinden daha aşağı olduğunu ifade etmek için bu insanların firavuna haraç getirirken de göstermiştir. Özellikle mezar ve tapınak resimleri bu konuda büyük bir işlev görmüştür. Bu büyüleyici resimler arasında en çok dikkat çekenler kralın ayak taburelerini, tahtının kollarını ve kürsüsünü süsleyen bağlı ve çiğnenmiş yabancıların bulunduğu sahnelerdir. Mısır’ın sınırlarının genişlediği bir dönem olan On Sekizinci hanedanlığın başlarından (MÖ 1550-1372) kalma mezar sahnelerinde yabancılar haraç taşıyıcıları olarak tasvir edilirken görülür. Bunlar da bir tür Mısır’ı yüceltme ve yabancıları aşağı, değersiz ve mağlup göstermek için yapılan bir tür propagandadır.²² Yabancıları aşağılamanın en net ifadelerinden biri yukarıda da ifade edildiği üzere Tutankhamon’un sandaletlerinde yer alan tasvirlerdir. Burada kralın ayağının bastığı yerde iki yabancı yer almaktadır ve kral sandaletlerini giydiği her an düşmanlarının imgeleri üzerinde yürümektedir.²³ Bu tip imgeler saray elitlerine, düşmanlara karşı her zaman teyakkuzda olma bilincini veriyor da olmalıydı.

Mısırlıların yabancıları temsil etme biçimlerine yaklaşmanın bir başka yolu da onları ideolojik bir yelpazeye yerleştirmektir. Orta Krallık Mısır edebiyatında Mısırlı olmayanların tasvirlerinin, topos ve mimesis olmak üzere iki kavramsal kutup arasında bir aralığa denk geldiği öne sürülmüştür. Bu

²¹ Fleuren, “Animal Imagery...”, s. 51.

²² Anthony, *Foreigners in Ancient Egypt*, s. 3,4.

²³ Roth, “Representing the Other Non-Egyptians in Pharaonic Iconography”, s. 159.

fikir, antik Mısır'da yabancıları araştıran akademisyenlerin kullandığı diğer teorik paradigmalardan daha karmaşıktır. Topos, yabancıların yalnızca kralın kontrolü altındaki kaotik güçler olarak temsil edilebildiği Mısır kozmos kavramını ifade eder. Mısırlıların düşmanlarına dair retorik ve idealize edilmiş stereotipini temsil eden topos edebiyatta yabancıları hayvanlarla ilişkilendirir ve bu, Tutankhamon'un mezarındaki sandık gibi imgelerde de gördüğümüz yabancıların bir özelliğidir. Eski Mısırlılar, kaotik güçler olan yabancıyı daha çok bir hayvan olarak görürdü. Yabancılar varoluşun farklılaşmamış kaosuun mecazi bir örneği olarak görülüyordu. Antik Mısır dünyaya görüşüne göre de kral tüm insanlara hükmetmesi gerektiğinden başlıca kraliyet görevlerinden biri kaosu yok etmek ve düzeni sağlamaktır. Bu mesajı ileten en etkili görsel motif de kral tarafından vurulan veya çiğnenen bağlı tutsakların imgeleridir. Bu imgeler ilk olarak Mısır tarihinin başlangıcında ortaya çıkmıştır ve firavunlar döneminin sonuna kadar kullanılmaya devam etmiştir. Kral, yabancı tutsakları yok ederek, kaosu (*isfet*) sonlandırıp düzeni (*maat*) koruma rolünü yerine getirir.²⁴

Özetle, Eski Mısır'ın tarihi boyunca, yabancıların tasviri krallığın temsiliyle yakından bağlantılı olmuştur. Yabancıların gösterildiği en yaygın bağlamlardan biri, kralın diz çökmüş bir esirin saçını tuttuğu ve diğer eliyle onu idam etmeye hazır bir şekilde bir silah kaldırdığı Narmer Paleti gibi erken döneme tarihlenen eser üzerindeki vurma sahnesiydi ve hayvan imgelemeleri de bu palette önemli bir yere sahipti. Birçok örnek yalnızca tek bir yabancı esiri gösterse de üst üste bindirilmiş birden fazla esir de gösterilebilir; kollarını aynı yalvarışla krala doğru kaldırmışlar ve kral hepsini aynı anda saçlarından kavramıştır. Hem görünüşte sonsuz olan sayıları hem de aynı görünüm ve duruşları, farklılaşmamış bir kaosu olan denklemlerine katkıda bulunur. Mısır tarihinin başlangıcından bile önce, Hierakonpolis'te yer alan bir mezarda ve Narmer Paleti'nde görülen bu vurma sahneleri, yabancı bir esirin törensel infazını veya II. Pepi'nin cenaze kompleksinde ve başka yerlerde bulunan bağlı esirlerin başsız heykellerinden de anlaşılacağı üzere, canlı bir düşman yerine bir heykel parçasına saldırıldığı bir ritüeli temsil ediyor olabilir. Bu motif, yüzyıllar boyunca son Mısır tapınaklarına kadar varlığını sürdürmüştür. Hatta Roma imparatorları Domitian ve Trajan, Esna tapınağının dış duvarlarında yabancılara vururken resmedilmiştir. Daha sonraki dönemlerden de örnekler mevcuttur. Bu sahneler, krallığın o kadar önemli bir simgesi haline gelmiştir ki, kralın eteğinde bir desen olarak bile tasvir edilmiştir. Kral kimi zaman Narmer Paleti'ndeki gibi bir kedibalığı, kimi zaman Savaş Alanı Paleti'ndeki aslan ve bazen de Boğa Paleti'ndeki boğa ile eş

²⁴ Anthony, *Foreigners in Ancient Egypt*, s. 9, 10, 37.

tutulmuştur. Tümünde var olan ortak nokta düşmanın yok edilmesi idi ve kral genellikle doğadaki en güçlü hayvanlarla simgeleştirilmiştir.²⁵

Mısır Firavunlarının Hayvan İmgesiyle Güç ve Otorite İmajı Sergilemesi

Eski Mısır'da simgelerin önemi büyüktü. Ülkenin birleştirilmesinin hemen ardından kralın tacının rengine bile simgesel anlamlar yüklenmiştir. Aşağı Ülke kırmızı, Yukarı Ülke ise beyaz taçla ifade edilmiştir. İlk sülalenin ortalarında Narmer'den yaklaşık bir asır sonra, kraliyet ikonografları hükümdarın yukarıda kırmızı ve beyaz taçlarla ifade edilen hakimiyet göstergelerini tek bir taç üzerinde topladılar. Bu aşamadan sonra eğer kral olan kişi aşağı ve yukarı Mısır'a hâkim olmuş ise bunu kırmızı ve beyaz tacın içi içe geçmiş bir versiyonunu takarak gösterebilecekti. Özetle kralın etki alanı nereyi kapsıyor ise ona göre tercih edebileceği üç farklı taç seçeneği vardı.²⁶ Krallık tacında görülen bu simgesel anlam vurgusu tacı takan kişilerin isminin yazımında da ön plana çıkmıştır. En erken dönemlere dair elde bulunan kayıtlar kralların isimlerinin yazımında hayvan simgelerinin olduğunu göstermektedir. Bunlardan en iyi bilineni şüphesiz Narmer Paleti olup üzerindeki sahnelerdeki kahramanın Narmer olan adının yazılışındaki kedi balığı görselidir. Eski Mısır'ın birliğini sağlayan kişi olduğuna inanılan Narmer, adının yazılmasında bir keski görseline de yer vermiştir. Bunlar kralın gücünü ve acımasızlığını göstermekteydi. Bu ilk dönem Mısır krallarının isimlerinde yer alan hayvan imgeleri ilerleyen süreçte kullanılmaz olmuştur. Arkaik Dönemde önemli bir dinsel gelişme yaşandığını da gösteren bu durum, güçlerin insan şeklinde biçimleştirilmesi olarak ifade edilmiştir.²⁷ Yani erken dönemlerde var olan hayvan imgelemleri sonraki süreçte insan suretine yerini bırakmıştır.

Simgeler çeşitlilik arz etmekteydi. Örneğin Abju'daki sülale öncesine ait bir kral mezarından çobandeğneği biçiminde *fildişi* bir asa günümüze ulaşmıştır. Bu nesne egemenlikle öyle sıkı biçimde özdeşleştirilmiştir ki "hükümdar" sözcüğünün hiyeroglif işaretlerdeki göstergesi olarak bile benimsenmiştir. Asa ve bir üvendire *krallık makamını*, daha açık bir ifadeyle *monarkın sürüsünü* hem dizginlemesini hem de cesaretlendirmesini temsil etmekteydi. Kraliyet simgelerinden bu iki önemli öge, *Eski Mısır uygarlığının* tarihöncesi

²⁵ Roth, "Representing the Other Non-Egyptians in Pharaonic Iconography", s. 157, 159.

²⁶ Toby Wilkinson, *Eski Mısır MÖ 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul: Say Yayınları, 2013, s. 72.

²⁷ Erik Hornung, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004, s. 18.

kökenlerini de ortaya koymaktaydı. Bu, sürülerini denetleyen bir adamın daha çok hayvancılıkla geçinen bir topluluğun lideri olduğunu sunmaktaydı. Benzer bir durum Narmer Paleti'nin her iki yüzünde taktığı kraliyet sembollerinden özel bir parça olan boğa kuyruğunda da vardır. Bu simgeyle kral, hayvan topluluğunun korku salan ve azgın üyelerinden biri olan vahşi boğanın gücünün cisimleşmiş bir tezahürü olarak gösterilmek isteniyordu ve yine bir tarım toplumunun varlığı buradan da anlaşılmaktaydı. Erik Hornung'un ifadeleriyle "tarihöncesi inanışa göre tanrısal güçler hayvanlarda ya da fetişlerde barınır; Arkaik Dönemde insanlarda da tezahür eden tanrısal güçlerin sık sık hayvan başlı tasvir edilmesiyle, onların eski hayvan doğaları hiyeroglif tarzında ima edilmiştir. İnsanbiçimcileştirmeyeyle birlikte tanrılar birer kişi haline gelmiş, tanrı yazgılarının anlatımı, yani mitlerin oluşumu mümkün olabilmektedir."²⁸

Narmer zamanından kalma fildişi bir silindirde de kral esirleri büyük bir sopayla döven, acımasız bir kedibalığı olarak gösterilir. Burada ileti çok açıktır; kral yalnızca soyu ve liderlik yetenekleri sayesinde halkını yöneten bir ölümlü değil, aynı zamanda vahşi hayvanların güç ve acımasızlığını da taşıyan, kutsal yetkenin ona bahsettiği insanüstü güçlerin cisimleşmiş bir halidir. Kendilerini tebaalarından yukarıya yerleştiren Eski Mısır'ın bu tarihin şafağındaki hükümdarlarının amacı tanrınıninkine benzeyen bir statü elde etmektir, der Toby Wilkinson. Bu eğilimler Eski Mısır'ın pek çok döneminde vardır ancak Narmer Paleti'nde doruk noktasına ulaşmıştır, diye de ekler. Bu eserin dekorasyonu da oldukça dikkat çekmektedir. Pratik olarak bir basitlik göze çarparken, yularları kralın görevlileri tarafından tutulan iki mitolojik varlığın²⁹ birbirlerine dolanmış boyunları mitsel dünyaları da akla getirir.³⁰

Narmer Paleti'ndeki kral isyankâr topluluğun olduğu kalenin duvarlarını yıkan ve buradaki düşmanları ayaklarının altında ezen vahşi hayvan gibi gösterilmiştir. Paletin bu yüzünde kral vahşi ve güçlü bir boğa olarak temsil edilirken diğer yüzünde bir dönüşüm gerçekleşmiş ve kral insan bedeniyle gösterilmiştir. Bundan sonra muzaffer bir kralın insan biçimdeki görüntüsü paletle hâkim olmuştur.³¹ Narmer Paleti'ne benzeyen ancak ondan bir yüzyıl ya da daha eski tarihe ait olan Savaş Alanı Paleti ise imgelem açısından özellikle çarpıcıdır. Burada etrafta akbabalar ve kuzgunlarla birlikte savaş alanında bitkin düşmüş, yerde yatan düşmanlarını ayaklarının altında çiğneyen

²⁸ Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 71.

²⁹ Burada bahsedilen uzun boyunlu varlıkların Mezopotamya sanatında da benzerleri vardır. Bu durum iki medeniyetin tarihin çok erken bir döneminde kültür alışverişinde bulunduğu akla getirmektedir. Cemal Yılmaz, "Eski Mısır Devleti'nin Doğuşunun Nişanesi: Narmer Paleti ve Anlattıkları". *History Studies* 17, sy. 2 (Mayıs 2025): s. 367, 382.

³⁰ Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 69

³¹ Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 70

ve yaralayan büyük bir aslan yer almaktadır. Bilim insanları sahnenin merkezinde yer alan bu aslanın kralla ilişkilendirilmiş olabileceğini ifade eder. Bu bakımdan zikrolunan Savaş Alanı Paleti'nden Narmer Paleti'ne geçiş sürecinde Mısır'da büyük bir dönüşümün yaşandığı söylenebilir. Doğadaki en güçlü canlılardan biri olarak temsil edilen kraldan insan bedeniyle gösterilen bir monarka dönüşüm gerçekleşmiştir. Ayrıca artık iki ülkeye hâkim olan bir kral vardır ve bu açıdan da merkezi idarenin egemen kılınışı burada ilan edilen en önemli husus olmuştur.³²

Eski Mısır simgelerinde avcı-av ilişkisi de yoğun bir biçimde yer almıştır. Bunlarda firavun, düşmanlarını kolayca alt eden yenilmez bir lider olarak gösterilmektedir. Halkının lideri olarak o içlerinde en güçlü olandır. Gerek av hayvanları gerekse insan düşmanları hiçbir zaman bir tehdit oluşturmamıştır. Firavunlar bu bağlam içindeki sahnelerde aslan, şahin ve erken zamanlarda görüldüğü üzere kimi zaman da bir akrep olarak gösterilmiştir. Düşmanlar ise kuşlar, çiftlik hayvanları, çöl avları veya farelerdir. II. Ramses zamanına tarihlenen bir eserde yazılanlarda onun savaş alanındaki nitelikleri anlatılırken firavunun vasıfları bir şahin ve bir aslanın avlanma davranışına benzetilmiş, düşmanları ise kümes hayvanı veya sığır sürüle-riyle eş tutulmuştur: *“Majesteleri onların peşindeydi, Ombos boğası gibiydi, kuş sürüsündeki bir şahin gibiydi, sığır sürüsündeki asık suratlı bir aslan gibiydi.”* Benzer şekilde, III. Ramses için de *“düşmanlarının peşinde dişleriyle çöl avını yakalayan, kükreyen, parçalayan bir aslan gibiydi”* denilmektedir. Firavunun düşmanlarının şansı hiç yoktur, çünkü o *“küçük kuşları gören bir şahin gibi onlara saldıran, onları yerlerinde tahıl biçer gibi yığınlar halinde döven”* kişidir. Ayrıca, düşmanlar firavunun gücünden korkan zayıf ve titrek farelerdir: *“Tek hükümdar güçlü ve cesur aslandır. Pençesi bir tuzak gibi donatılmıştır. Zıplayıp gelirler, vücutlarının üzerinde titreyerek fareler gibi sonsuza dek kollarının altında uyurlar.”* Bu örneklerde, tanımlanan düşmanlar yok edilmesi ya da egemenlik altına alınması gereken kaotik unsurlardır. Vurgulamalar onların aşağılık topluluklar olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır. Örneklerde yer alan hayvanlar tipik anlamda kaotik, tehdit edici ve yabancı hayvanlar değildir. Her biri avcılarıyla karşılaştırıldığında zayıftır. Benzer bir şekilde, daha önce yakalanmış olan kuşlar ve balıklar esir alınmış düşmanları tanımlamak için kullanılmıştır. Burada da hayvanların zayıflığı ve çaresizliği ön plandadır. Örneğin Libya liderinin babası Keper hakkında şunlar yazılmıştır: *“Kolları bağlı, bir kuş gibi zincire vurulmuş halde öldürüldü.”* Benzer şekilde, Suriye-Filistin coğrafyasındaki şehir devletlerinden Megiddo'nun yenilmiş sakinleri

³² Ian Shaw, *Ancient Egyptian Warfare Tactics, Weapons and Ideology of the Pharaohs*, Oxford: Casemate, 2019, 20.; Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 68.

de çaresiz balıklara benzetilir: “Birlikleri, ağın köşesindeki balıklar gibi uzanmış, uzanmış yatıyordu.”³³

Hayvan imgeleminin çeşitliliğine Mısır firavunlarının av maceraları da katkıda bulunmuştur. Eski Krallık zamanından itibaren krallar av maceralarını gururla tapınak duvarlarına kaydettirmişlerdir. Bazı firavunlar bu sanatsal faaliyetleri oldukça yoğun bir biçimde kullanmıştır. Bunlardan biri olan III. Amenhotep (yaklaşık olarak MÖ 1390-1353) bok böceği şeklinde yapılmış scarabius denilen hatıra nesneleri hazırlatmış, bunların üzerlerine katıldığı avlarda öldürdüğü hayvanların sayısını yazdırmıştır. İmparatorluğu boyunca dağıtılan bu hatıra nesneleri ile kralın doğa üzerindeki özellikle avladığı aslan ve yabani boğa gibi canlılar karşısındaki gücünü göstermek amaçlanmıştır.³⁴

Hayvan avı ile askeri zafer arasında açık bir asimilasyon da vardır ve bu daha çok Yeni Krallık dönemine ait birkaç örnekte görülmektedir. Bu örneklerde, avlanan hayvanlar ve insan düşmanları birbirinin yerine kullanılmıştır. Bu sahnelerin hepsi firavunun gücünü ve kaosun bertaraf edildiği gerçeğini gösterir. Bu durum Tutankhamon’un boyalı sandığında iyi bir şekilde temsil edilmiştir. Sandığın kapağında firavunun düzensiz bir çöl avı kütlesini (eşekler, ceylanlar ve antiloplar gibi) avladığı ve katlettiği bir tasvir gösterilirken, altındaki sahnede Asyalılarla savaştığı ve onları katlettiği bir savaş alanı vardır. Benzer şekilde, firavun kapağın diğer tarafında aslanları avlar ve altındaki sahnede Nübyelilerle ve Levantlılarla savaşır. Tüm sahnelerin kompozisyonu benzerdir, hepsinde av köpekleri belirir ve hem yabancıları hem de hayvanları aynı şekilde alt eder. Bu sahnelerde vahşi hayvanlar ile yabancı düşmanlar arasındaki bir denklem açıkça belirgindir. Benzer bir fikir Medinet Habu’nun duvar kabartmalarında da görülebilir. İkonografi, diğerlerinin yanı sıra, firavunun Deniz Halkları, Libyalılar ve Nübyeliler gibi çeşitli yabancı halklara saldırdığı sahneleri gösterir. Bu savaş ve zafer sahnelerinin yanı sıra, üç hayvan avı sahnesi de dahil edilmiştir: çöl avı, yaban öküzü avı ve bir aslan avı sahnesi manzaraya hakimdir. Yine, hayvan avı ile savaş arasında açık bir asimilasyonun varlığı belirgindir. İnsan düşmanlarının katledilmesi ve bastırılması ve vahşi hayvanların avlanması, her ikisi de Mısır’a sızmak isteyen çevredeki kaotik faktörleri geri püskürten, yay ve oklarla silahlanmış cesur firavunu arabasında gösterir.³⁵ Örneklerden anlaşılacağı üzere hem düşman hem de diğer avlar güçlüdür. Ancak bunların üstesinden gelen Mısırlılar’ın ise daha güçlü olduğu imajı

³³ Fleuren, “Animal Imagery...”, s. 50.

³⁴ Bailleul-LeSuer, “Mere” Things or Sentient Beings? ...”, s. 23, 25.

³⁵ Fleuren, “Animal Imagery...”, s.45.; Anthony, *Foreigners in Ancient Egypt*, s. 1,2.

verilmektedir. Dolayısıyla sanat başta olmak üzere tüm faaliyetler mutlak monarşiyi ve bunun tepesinde yer alan monarkı yüceltmek için gerçekleştirilmiş çabalardır.

Mısır firavunları kontrolleri altında tuttıkları yabancı topraklardan hıraç ve hediye olarak getirilen egzotik canlılardan da büyük keyif alıyordu. Suriye ayıları, leoparlar, zürafalar, maymunlar ve devekuşları Eski Mısır rölyeflerinde firavuna doğru ilerleyen alaylarda tasvir edilmiştir. Yeni Krallık devri firavunlarından III. Tutmosis (yaklaşık MÖ 1479-1425) de sıra dışı bitki ve hayvanlara ilgi duyuyordu. Karnak tapınak kompleksindeki Akh-Menu olarak bilinen şapelinin ikonografik olarak nitelendirilen repertuarı kralın bu ilgisini gözler önüne sermektedir. Yeni Krallık devrinin en renkli simalarından olan Akhenaten'in (yaklaşık MÖ 1353-1336), Amarna'da inşa ettirdiği Kuzey Sarayı da onun beslediği kuşlara, antiloplara ve çeşitli hayvanlara ev sahipliği yapmıştır. Bunlar Eski Mısır'da firavunların ikonografide ve gerçek hayatta hayvanlarla iç içe olduklarını göstermesi açısından önemli detaylardandır.³⁶ Bütün bu anlatıların ve imgelemelerin en önemli amacı hiç şüphesiz monarşiyi yüceltmek idi. Kullanılan görsel propagandada genel olarak aslan, dev akrep, acımasız kedibalığı, vahşi boğa ya da topuz öne çıkarılmıştır ve firavunlar güçlü, yenilmez bir kahraman olarak gösterilmiştir.³⁷

Dini Yaşamdaki Hayvan İmgelerine Dair Bazı Örnekler

Ölümler Kitabı'nın 125. bölümünde yazıldığına göre Eski Mısır'da ölen bir kişinin "*İnsanlara karşı suç işlemedim; hayvanlara kötü davranmadım*" şeklinde bir iddiada bulunması beklenir. Bu cümleden hareketle Mısır toplumunda insanlara olduğu gibi hayvanlara da değeri verilmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilinçle hareket eden bir insanın ölümden sonraki yaşamında mutlu olabilmesi için yaşarken dikkat etmesi gerek bazı şeylerin olduğunu, bunlar arasında hayvanlara olan tutumun da ilk sırada yer aldığını anlıyoruz. Bu açıdan Eski Mısır toplumunda hayatın merkezinde yer alan dini yaşamda da hayvanların çok önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Dini bağlamda hayvan unsurunu incelemek farklı alanlarda birçok araştırma alanını bir araya getireceği için Antik Mısır toplumu, kültürü ve faunası arasındaki ilişkiler detaylı bir biçimde inceleme imkânına kavuşacaktır. Bu sayede bölgenin çevresi ve ekolojisi üzerindeki insan etkisi, hayvancılık, hayvansal kaynakların yönetimi, toplumsal değişimler, etnik kimlik ve kültürel biçimler, kültürel etkileşimler, siyasi gücün tezahürü, ekonomi ve ticaretteki

³⁶ Bailleul-LeSuer, "Mere" Things or Sentient Beings? ...", s. 25, 26.

³⁷ Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 79.

değişmeler ve elbette de dini sistemde hayvanların yeri ve kullanımı gibi belli başlı noktalar hakkında büyük bir bilgi yığını oluşacaktır.³⁸

Hiç şüphesiz Eski Mısır uygarlığının en ayırt edici yönü diniydi. “Yunanlıların kibirli bir küçümsemeyle, Perslerin ise şaşkın bir şekilde baktıkları Mısır’ın hayvan tanrılarının bolluğu, yerli Mısır geleneklerini mükemmel biçimde cisimleştirmekteydi” der, Toby Wilkinson.³⁹ Hakikaten Eski Mısır dinine bakıldığında şahin, kobra, boğa vb. gibi pek çok hayvanın bu sistemin içerisine dahil edildiği görülmektedir. Bütün bu hayvanlarla ilgili olarak Mısır’ın inanç dünyasında da geniş bir imgelem kullanımı oluşmuştur. Bunlardan bazıısı olduğu gibi doğal formuyla tasvir edilirken bazıları ise insan-hayvan bütünleşmesi şeklinde sunulmuştur. Eski Mısır inancının klasik betimlemelerini canlandıran resimler, Mısır’ın ilk dini sanatını oluşturur. Tarihöncesi dönemin ve ilerleyen evrelerin sanatçıları gerek çiftlik hayvanlarını gerekse savanda avlanan vahşi hayvanların resimlerini çeşitli sanat eserlerinde kullanmışlardır. Bunların başında dini imgelemeler gelmektedir. Mısır ikonografisinin temel temaları olarak değerlendirilen; kutsal kayıklarda seyahat eden tanrılar ve vahşi hayvan avı ritüelleri ilk defa Doğu Çölü’ndeki kaya sanatında görülür.⁴⁰ Bu sanatsal faaliyetler erken devirlerden sonraki dönemlere kadar gelişerek ve daha estetik bir hal alarak ilerleme kaydetmiştir. Hayvanlar, dünya genelindeki pek çok dinin ritüellerinde önemli bir rol oynadığı gibi Antik Mısır’da da böyle olmuştur. Birkaç antik Mısır kozmogonisine göre, hayvanlar tanrılar ve insanlarla birlikte yaratılmıştır. İnsanlardan aşağı görülmek yerine, bazı hayvanların yaratıcı tanrıyla doğrudan iletişim kurmalarını sağlayan benzersiz yeteneklere ve bilgiye sahip olduğuna inanılırdı. Örneğin babunlar, dinin ideal ve gerçek uygulayıcısı olarak kabul edilirdi. Hayvanlar alemi ile ilahi olan arasındaki bu birlik, kutsal hayvan kültürleri olgusunda kendini tam olarak göstermiştir. Bazı durumlarda, örneğin Apis boğası kültüründe, bir türün tek bir üyesi, belirgin işaretlere dayanarak, yaşamı boyunca bir tanrının -Apis boğası örneğinde Ptah’ın- yaşayan tezahürü olmak üzere seçilirdi. Tapınak alanında iyi bir bakım gören hayvan sonrasında Serapeum gibi belirli bir nekropolde özenle ve törenle gömülürdü.⁴¹

Mısır dininin en belirgin ve önemli özelliği, çoğu tanrının ya tamamen ya da kısmen canlı biçimli olması ve Apis Boğası gibi belirli hayvanların, yaşamları boyunca, kehanet güçlerine sahip belirli tanrılarının yeryüzündeki

³⁸ Salima Ikram, “Animals in Ancient Egyptian Religion: Belief, Identity, Power, and Economy”, *The Oxford Handbook Of Zooarchaeology*, ed. Umberto Albarella vd. Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 454.; Bailleul-LeSuer, “Mere” Things or Sentient Beings? ...”, s. 33.

³⁹ Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 557.

⁴⁰ Wilkinson, *Eski Mısır*, s. 47.

⁴¹ Bailleul-LeSuer, “Mere” Things or Sentient Beings? ...”, s. 26, 27.

tezahürleri olarak saygı görmeleri idi. Eski Mısır'da hayvanlar, tanrıların potansiyel tezahürleri olmalarının yanı sıra, onların tanrılara da hizmet ettiğine de inanılırdı. Belli başlı festivalleri kutlamak için ve Yakındoğu'daki çeşitli toplumlarda olduğu gibi kehanet için kuşların uçuşu da kullanılırdı. Bu açıdan hayvanlar, tapınak kültlerinde ve özel dini yaşamda da önemli bir yer işgal etmiştir. Muskalar, giysiler, mobilyalar ve müzik aletleri gibi çeşitli nesnelerin yapımında kullanılan deri, kabuk, kürk, bağırsak, kemik, fildişi ve tüy gibi hammaddeler hayvansal ürünlerden faydalanılarak elde edilirdi. Tapınak ve mezarların temelleri de hayvan kurbanlarıyla kutsanırdı ve yapıların köşelerine sığırların kafatası ve ön ayakları bırakılırdı. Bununla birlikte kafatası ve ön ayaklar erken dönem Mısır mezarlarının dış süslemelerinde de kullanılmıştır.⁴²

Canlı hayvanlar tapınak kültüründe ve dolayısıyla Mısır ekonomisinde çok önemli bir rol oynamıştır. Başta sığır ve kuşlar olmak üzere kedi, babun, köpek, timsah gibi pek çok hayvan sistem içerisinde ona uygun görülen rolde yer almıştır. Mumyalama ritüellerinde de binlerce hayvan kullanıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalar esnasında -gerek insan gerekse hayvanların mumyalanması ile- Eski Mısır'da tıp ve anatomi alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. En erken çağlardan itibaren başlayan bu süreç milada yakın bir tarihte İskenderiye'nin tıp başta olmak üzere çeşitli alanlarda zamanının en önemli bilim merkezi olmasını sağlamıştır diyebiliriz. Hayvanlar mumyalandığı gibi koyun, keçi vb. gibi bazıları da kurban listelerinde yer almış ve Mısır genelindeki tapınaklarda günlük olarak kurban edilmiştir. Kurban ritüelinden sonra etin büyük bir kısmı tapınak personeline ödeme olarak dağıtılırdı. Personel bu eti ya tüketir ya da takas için kullanırdı. Böylece bu tür kurbanlar, Mısır'ın ekonomik dinamiklerinin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Hatta bunun için sığır, keçi ve koyun sürülerinin özel olarak yetiştirilmesi gerekiyordu ve tapınaklar da muazzam bir hayvan varlığına sahipti.⁴³

⁴² Ikram, "Animals in Ancient Egyptian Religion", s. 452.

⁴³ Ikram, "Animals in Ancient Egyptian Religion", s. 453.; Anatomi, tıp biliminin Antik Çağlardan bu yana gelişim gösteren en eski dallarından biri olarak kabul edilir. Günümüze kadar geçen süreçte ilk anatomik faaliyetlerin, yaralı hayvanların iç organlarının tanınmasına yönelik gerçekleştirilen teşrih çalışmaları olduğu bilinmektedir. Modern anatomi dünyasına ait bilgilerin geç Rönesans dönemine atfedildiği görülsede MÖ III. yüzyıla ve Helenistik döneme ait yazılar, insan anatomisine ait bilgilerin antik dönem hekimleri ve bilim insanları tarafından da bilindiğini doğrulamaktadır. Bu noktada Eski Mısır'daki insan ve hayvanların mumyalanması konuya dair en önemli delillerden biri olarak gösterilebilir. Anatomik diseksiyonların MÖ 300-200 gibi erken bir tarihte dünyanın bilimsel başkenti olarak kabul edilen İskenderiye'de yapıldığı ileri sürülmektedir. Bunun arka planının ise Eski Mısır tarihinin en erken zamanlarına kadar dayandığını söylemek mümkündür. Özlem Gül, "Orta Çağ Sonunda Anatominin Yeniden Keşfi: Mondino De Liuzzi'nin Etkisi", *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 2024;14(1): s. 12.

Romalılar, Mısırlıların hayvanlara olan saygılarından dolayı onlarla alay etmişlerdi. Juvenal, *Hicivler* (XV) adlı eserinde şöyle yazmıştır: “*Volusius, o çilgın Mısırlıların taptığı o korkunç tanrıları kim duymadı ki? Bir grup timsahlara tapıyor, bir diğeri yılan ağızlı ibislere tapıyor... kedilere, nehir balıklarına veya köpeklerle adanmış koca şehirler bulacaksınız...*” Ancak Mısırlılar için hayvanlar, tanrılara yakın bir erişime sahip, doğaüstü güçler ve yeteneklerle donatılmış gibi görünüyordu ve bu özellikler, “ötekilikleri” ile birlikte belirli hayvanları, kendi özelliklerini ve güçlerini paylaşan belirli tanrılarla ilişkilendiren birçok Mısır dini inancının temelini oluşturmuştur. Çoğu tanrının, niteliklerini örnekleyen en az bir totem hayvanı vardı ve bu hayvanların başları genellikle tanrıların tezahürleri olarak insan bedenlerinde gösterilirdi. Bu nedenle kediler, aşk, güzellik ve şımarıklık tanrıçası Bastet ile özdeşleştirilirdi; tüm bu özellikler yaşayan kedilerde de görülür. Köpekler ve diğer köpekgiller mezarlıkların, mumyalamanın ve seyahatin tanrısı Anubis ile ilişkilendirilirdi, çünkü bu yaratıklar mumyalama evlerini (şüphesiz et kokusunun cazibesine kapılarak) ve mezarlıkları sık sık ziyaret ederdi ve çölde gezinmekte de ustaydılar. Köpeklerin Anubis ile ilişkilendirilmesi bu yüzden. Şahin başta olmak üzere bazı yırtıcı kuşlar yüksek irtifalardan en küçük canlıyı bile görebilmesinden ve en önemlisi de gözlerinin renkleri güneşi çağrıştırmamasından dolayı güneş tanrısıyla ilişkilendiriliyordu. Kutsal ibis ise yazı ve bilgelik tanrısı Thoth’un bir nevi avatarıydı. Şüphesiz bunun nedeni, ibisin gagasının kamıştan bir kalem şeklini almış olması ve kuşun, gagasıyla sürekli eğilmiş, bir gerçeği -ya da en azından gerçek bir öğle yemeğini- ararken görülmesiydi. Ancak, tanrılarla olan bağlarına rağmen, Mısırlılar tüm kedilere, köpeklerle ve kuşlara tapınmazlardı ama onların tanrılarla olan bağlarını kabul ederlerdi.⁴⁴

Kutsal hayvan kültürlerinin dini olgusunun temel özelliklerinden biri de kedi, köpek, kuş (özellikle ibisler ve yırtıcı kuşlar), timsah, fare, balık, koç, boğa, primat, yılan ve bok böcekleri de dahil olmak üzere çok çeşitli türlerin kalıntılarını içerdiği tespit edilen hayvan mumyalarının yarı endüstriyel üretimidir. Hayvan mezarlıklarıyla bağlantılı olan kültür merkezlerinin yüzyıllar süren faaliyetleri sırasında milyonlarca mumyanın üretildiği bilinmektedir. Örneğin, Sakkara’daki ibis katakomplarının⁴⁵ yaklaşık dört milyon mumyaya ev sahipliği yaptığı söylenmektedir. Köpek mumyalarının gömüldüğü galeriler olan Anubeion’da da yedi milyondan fazla köpek mumyası olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶

⁴⁴ Ikram, “Animals in Ancient Egyptian Religion”, s. 454.

⁴⁵ Katakomp kısaca girintilere sahip galerilerden oluşan bir yeraltı mezarlığı olarak tarif edilebilir. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/catacomb> (Erişim tarihi: 17.09.2025)

⁴⁶ Bailleul-LeSuer, “Mere” Things or Sentient Beings? ...”, s. 27.

Eski Mısır'da hayvanların statüsünü belirlemeye çalışmak kesinlikle kolay bir iş değildi, çünkü Mısırlıların hayvanlar alemiyle sürdürdüğü ilişkiler karmaşıktı, nüanslarla doluydu ve çoğu zaman da günümüz bakış açısıyla uyumsuz gibi görünmekteydi. Örneğin kedi, dikilitaşlarda tapınma nesnesi olarak tasvir edilirken, aynı anda binlerce yavru kedi, fabrika tarzı çiftlikler şeklinde ifade edilebilen yerlerde kasten öldürülebiliyordu. Bu öldürmelerin mumyalama amacıyla bir tür ritüel olarak yapıldığı unutulmamalıdır. Bugün bu durumu kabul edilemez bulsak da Eski Mısırlılar bu tür toplu katliamları iyiliksever hareketler olarak görmüş olmalıydılar ki onların inançlarına göre bu hayvanlar bir tür tanrıya dönüştürülmüş oluyordu.⁴⁷ Her tanrının, yaşamı boyunca belirli yaratıkta kendini tezahür ettirebileceğine ve ölümünden sonra tanrının ruhunun, aynı işaretlerle tanınabilen kendi türünden farklı bir hayvana geçeceğine inanılıyordu. Bu tür hayvanlar, en azından Yeni Krallık döneminin ortalarından (MÖ 14. yüzyıl) itibaren, özenle mumyalanıyor ve büyük bir ihtişamla yer altı mezarlarına gömülüyordu. Kutsal hayvan defin örnekleri Sakkara, Heliopolis gibi yerlerdeki boğa mezarlıklarında ve Elephantine'deki koç mezarlarında günümüze kadar ulaşmıştır. Canlı hayvan kültü ise ancak MS 7. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. Zira daha önce bu tür kültler Memfis/Sakkara, Heliopolis ve Teb ve çevresi gibi yalnızca birkaç yerle sınırlı görünüyordu. Bu dönemde, tanrıların hayvan tezahürlerine büyük ölçekli adak mumyaları sunulmaya başlanmıştı. Kültler ise İskenderiye'den Asvan'a kadar ülkenin her yerinde ve Batı Çölü'nün vahalarında ortaya çıkmıştı. Görünüşe göre bireysel hacılar, belirli bir tanrıyla ilişkili hayvan mumyaları satın alıyor ve başışının dualarının tanrıya, tanrıların kendi hayvanı aracılığıyla ulaşmasını sağlamak için bu mumyaları ilgili tanrıya adıyorlardı. Hayvan mumyalarının, belki de bir zamanlar canlı oldukları için, heykel veya dikilitaş adaklarından daha etkili araçlar olarak kabul edilmiş olduklarına ve mumyalanarak yarı-tanrısal bir duruma getirildiklerinde, tanrılarla sonsuza dek etkileşimde bulunabildiklerine dair görüşler de mevcuttur.⁴⁸

Antik Mısır seçkinlerinin mezarlarında da birkaç evcil hayvan mumyası bulunmuştur. Bunlardan bazıları, örneğin Prens Tutmosis'in (yaklaşık MÖ 1400) dişi kedisi *Miw.t* idi ve bu şanslı kedi kireçtaştan yapılmış zarif lahitlere gömülmüştü. Diğerleri ise sahiplerinin tabutunun içine bırakılmıştır. Ayrıca, bazıların velilerinin cenaze töreni sırasında, mezar odalarına yerleştirilmek üzere gönderilmiş olması da mümkündür. Eski Mısırlıların hayvan dostlarına karşı büyük bir sevgi gösterdikleri, bu duyguyu onlara isimler vererek, uygun cenaze törenleri düzenleyerek ve öbür dünyaya kapıyı açan

⁴⁷ Bailleul-LeSuer, "Mere" Things or Sentient Beings? ...", s. 37.

⁴⁸ Ikram, "Animals in Ancient Egyptian Religion", s. 455.

ritüeller uygulayarak ifade ettikleri anlaşılmaktadır.⁴⁹ Şimdiye kadar, bu dönemde kùltlerde hayvanların kullanımının neden bu kadar yaygınlaştığına dair kesin bir açıklama yapılmamıştır. Bu olguya çeşitli faktörlerin katkıda bulunduğu düşünülebilir. Belki de bu, Mısır dininin benzersizliğinin bir tezahürü ve Mısırlıları diğer etnik gruplardan ayrı tutmanın bir yoluydu. Eski Mısır'ın yöneticileri muhtemelen yüksek rütbeli rahiplerle birlikte bilinçli olarak Mısır'ın ihtişamlı olduğu zamanlara gönderme yapan bir kùltür oluşturdular. Din aynı zamanda ülkeyi birleştirmenin, kralların ve rahiplerin egemenliğini tesis etmenin ve bunu devamlı kılmanın en güçlü anahtarıydı. Hayvan kùltleri ve adak mumyalarının bu propaganda faaliyetinin önemli bir parçası olması kuvvetle muhtemeldir. Bu kùltler, insanların tanrılarla etkileşime girebileceği benzersiz bir yol oluşturmuş ve tanrılarının hayvan yönlerinin vurgulandığı Mısır tarihinin en eski dönemlerini daimî olarak hafızalarda tutmuştur. Hayvan adaklarıyla bu kùltler, o zamana kadar halkın değil, yöneticilerin koruması adına da olmak üzere güneş tanrısı gibi Mısır panteonunun daha önemli tanrılarına daha kolay ulaşılabilen bir yol sağlamıştır.⁵⁰

Kùlt merkezlerinin ihtiyaç duyduğu hayvanları sağlamak için, hayvancılıkta ilk kez “fabrika çiftliği” kavramının ortaya çıktığını görüyoruz. Bailleul-LeSuer'in Korshi Dosoo'dan aktardığı “*tek amacı ölüm olan, ölen yaşam*” kavramı Eski Mısır'daki hayvan mumyalarının çokluğunu ve özünü sarıh bir biçimde ortaya koymaktadır. Görünüşe göre bu çiftliklerde yetiştirilen bazı hayvanların amacı tam olarak buydu: ölmek ve kutsal bir amaç için mumyalanmak. Ancak şu da bir gerçektir ki ölümlerinden sonra tanrılarıyla bir bağ sağladıklarına inanıldığı için Eski Mısırlıların nazarında belki de yaşadıkları andan daha değerli hale geliyorlardı. Hakikaten ölümlerinden sonra hayvanlar mumyalanıyor ve bu dünyevi yaratıkları ilahi varlıklara dönüştürdüğüne inanılan ritüeller olan Ağız Açma törenine tabi tutuluyorlardı. Daha sonra, adanmış olan bu canlılar Mısırlıların idesindeki “yaşayan ölümler” tanrılarının duymasını istediği duaları ve istekleri ileterek haberci olarak hareket edebiliyorlardı. Hayvan kùltleriyle ilgili birçok kanıt, yalnızca ostraka ve papirüslere yazılmış veya taşa oyulmuş metinlerden değil, özellikle tapınaklar ve mezarlıklar gibi kutsal alanların yakınında bulunan ve müzelere giren sayısız hayvan mumyasından gelmektedir. Bunlardan öğrenildiğine göre köpekler ve kediler genellikle çok küçükken, hatta bazen birkaç aylıkken öldürülürdü.⁵¹

Eski Mısır'ın tarihi boyunca “kutsal hayvanlar” gömülmüş olsa da bugün müzelerde bulunan ve Nil Vadisi ile Batı Çölü'nün vahalarındaki

⁴⁹ Bailleul-LeSuer, “Mere” Things or Sentient Beings? ...”, s. 19.

⁵⁰ Ikram, “Animals in Ancient Egyptian Religion”, s. 455

⁵¹ Bailleul-LeSuer, “Mere” Things or Sentient Beings? ...”, s. 28.

katakomplarda ve diğer mezarlarda ortaya çıkarılan hayvan mumyalarının çoğunluğunu adak mumyaları oluşturur. Geç Dönem'den itibaren bu kültlerde temsil edilen tür sayısı, çöllerden sorumlu düşman tanrı Seth ile ilişkilendirilen su aygırları ve eşekler gibi dikkate değer istisnalar dışında neredeyse tüm hayvanları içerir. Bu nedenle kediler, köpekler, tilkiler, çakallar, firavun fareleri, koyunlar, keçiler, ceylanlar, sivri fareler, maymunlar, kemirgenler, yılanlar, timsahlar, kertenkeleler, balıklar, yırtıcı kuşlar, ibisler, diğer kuşlar, bok böcekleri ve hatta dışkı topakları çeşitli tanrılara sunulmuştur. Sayı ve çeşitlilik inanılmaz derecede çoktur. Birkaç örnek durumu anlamamız için faydalı olacaktır: Sakkara'daki Anubis Katakompunda yaklaşık 7,8 milyon köpek mumyasının olduğu tespit edilmiştir. Yine Sakkara'daki Ibis Galerileri en az 4 milyon ibise ev sahipliği yapmıştır. Tuna el-Gebel'de farklı türlerde altı yüzden fazla maymun tespit edilmiştir. Fayyum'daki Tebtunis'te on bin timsahın bulunduğu tahmin ediliyor. Bu rakamlar, Mısır genelinde bulunan adak hayvanı mumya kalıntılarının küçük bir kısmını temsil etmektedir. Eğer Mısır'daki bilinen tüm mezarlıklardaki adak hayvanı mumyalarının gerçek sayısı hesaplanabilseydi, her tür için sayının milyonlara ulaşması çok kolaydır.⁵²

Bu denli çok sayıda mumyalanmış hayvanın üretimi için muazzam miktarda üretim ve de mumyalama malzemesi gerekmiş olduğundan bu durumun hem ulusal hem de uluslararası ekonomi üzerinde belirgin bir etkiye sahip olacağı açıktır. Örneğin mumyalamada kurutma ve yağdan arındırma amacıyla kullanılan temel malzeme olan natron, Mısır'daki iki yerden geliyordu: Natrun Vadisi ve el-Kab. Temel mumyalama işlemlerinin gerçekleştirilebilmesi için bu malzemenin ülke genelinde büyük miktarlarda işlenmesi ve taşınması gerekiyordu; bir koyunu düzgün bir şekilde mumyalamak için en az 400 kg natron gerekli olduğu ifade edilmiştir. Yağlar (marul, hint yağı, susam) yerel olarak üretilirken, hayvanları meshetmek için kullanılan reçineler Levant ve Doğu Afrika'nın yanı sıra muhtemelen Arabistan'dan ithal ediliyordu. Hayvanları sarmak için en az binlerce kilometre keten kullanılması gerekiyordu; ancak bunlar yerel olarak bulunabiliyordu ve sıklıkla tekrar kullanılıyordu. Ancak daha da çarpıcı olanı, mumyalanan hayvanların sayısının çokluğuuydu. Bunlar ekonomide önemli bir rol oynamalı, özellikle de tapınaklara ve bakmakla yükümlü oldukları kişilere gelir sağlamalıydı.⁵³ Bu açıdan hayvan kültürlerinin canlı tutulması bir döngünün temel dinamiği olduğu için Eski Mısır'da tanrıların hayvanlarla ilişkilendirilmesi buna bağlı gerçekleşmiş olabilir. Bu durum beraberinde hayvanlarla ilişkili pek çok ila-

⁵² Ikram, "Animals in Ancient Egyptian Religion", s. 457, 458.

⁵³ Ikram, "Animals in Ancient Egyptian Religion", s. 458.

hın ortaya çıkarılmasını da tetiklemiş olmalıydı. Beraberinde de imgesellik dediğimiz görsel unsurlar da doğmuştur.

Sonuç

Eski Mısır insanlık tarihinin en köklü medeniyetlerinden biri olmuştur. Bu çalışmada Mısırlıların hayvanlara bakış açısı ve gerek dini gerekse siyasi alanda hayvanların ne şekilde bir imgelem dünyası oluşturduğu incelenmiştir. Elbette tüm hayvanları ele almak bu çalışmaya sığmayacak kadar çok olduğundan başlıcaları seçilmek zorunda kalmıştır. Anlaşıldığına göre hayvanlar dini sistemin ve siyasi otoritenin temel bileşenleri arasında yer almıştır. Hatta, Mısır hiyerogliflerine bakıldığında pek çok simgenin hayvanlardan ilham alınarak oluşturulduğu göze çarpmaktadır. Bununla birlikte firavunların tacında, Narmer örneğinde olduğu gibi isimlerinin yazılışında da belli başlı hayvan imgelerinin kullanıldığı görülmüştür. Öte yandan yine firavunlar bağlamında bakıldığında onların gücünü ve otoritesini ifade etmek için boğa ve aslan gibi bazı hayvanlar simgesel anlamda kullanılmıştır. Şahin gibi kimi hayvanların gözlerinin güneşe benzerliğinden dolayı Ra ile gizemli bir bağlarının olduğuna inanılmış bu bakımdan bazı hayvanlar Mısır dininin merkezinde yer alan Ra ile çok yakın görülmüştür. Ölüler Kitabı'ndan Eski Mısırlılar'ın hayvanlara değer vermesi gerekliliğinin bilincinde olan bir toplum olduğu görülürken milyonlarca hayvanın adak kurbanları olarak öldürüldüğü buna bir tezat gibi dursa da Mısırlılar bu tip adaklarla o hayvanın tanrılarına mesaj ilettiğine inanmaktaydılar. Dolayısıyla Mısırlılar vicdanen rahat idiler.

Kaynakça

- Anthony, Flora Brooke, *Foreigners in Ancient Egypt: Theban Tomb Paintings from the Early Eighteenth Dynasty (1550–1372 BC)*, London, Bloomsbury, 2017.
- Fletcher, Joann, *Antik Mısır Tarihi, Dünyayı Şekillendiren Uygarlık*, Çev. Süleyman Genç, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2023.
- Fleuren, Imke, "Animal Imagery as a Means to Describe 'the Other' in Ancient Egypt", *Impious Dogs, Haughty Foxes and Exquisite Fish Evaluative Perception and Interpretation of Animals in Ancient and Medieval Mediterranean Thought*, ed. Tristan Schmidt ve Johannes Pahlitzsch, Berlin/Boston, De-Gruyter, (2019): 41-56.
- Gül, Özlem, "Orta Çağ Sonunda Anatominin Yeniden Keşfi: Mondino De Liuzzi'nin Etkisi", *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 14 (1), (2024): 11-22.
- Hartwig, Melinda K., "Style", *A Companion to Ancient Egyptian Art*, ed. Melinda K. Hartwig, Oxford: Wiley, (2015): 39-59).
- Hornung, Erik, *Ana Hatlarıyla Mısır Tarihi*, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul, Kalcı Yayınevi, 2004.
- <https://ancientegyptonline.co.uk/animalmummies/> (Erişim tarihi: 19. 09. 2025)
- <https://www.merriam-webster.com/dictionary/catacomb> (Erişim tarihi: 17.09.2025)

- Ikram, Salima, "Animals in Ancient Egyptian Religion: Belief, Identity, Power, and Economy", *The Oxford Handbook Of Zooarchaeology*, ed. Umberto Albarella vd. Oxford: Oxford University Press, (2017): 452-465.
- İme, Gamze, "Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu'da Yabancı Tüccarlar", *OANNES, Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History* 2/2, Eylül (2020): 189-207
- Kılıç, Yusuf. Yılmaz, Cemal, "Amarna Çağı ve Asur'un Yükselişi (Orta Asur Dönemi 1500-1000)", *Eski Mezopotamya'nın Siyasi Tarihi*, ed. L. Gürkan Gökçek vd., İstanbul, Değişim Yayınları, (2020):149-193.
- LeSuer, Rozenn Bailleul, "Mere" Things or Sentient Beings? The Legal Status of Animals in Ancient Egyptian Society", *Animals and The Law in Antiquity*, ed. Saul M. Olyan ve Jordan D. Rosenblum, Providence, Brown Judaic Studies, (2021): 13-39.
- Parcak, Sarah, "The Physical Context of Ancient Egypt", *A Companion to Ancient Egypt*, ed. Alan B. Lloyd, Oxford, Blackwell, (2010): 3-22.
- Rossi, Corinna, "Science and Technology: Pharaonic", *A Companion to Ancient Egyptian*, ed. Melinda K. Hartwig, Oxford: Wiley, (2015): 390-408.
- Roth, Ann Macy, "Representing the Other Non-Egyptians in Pharaonic Iconography", *A companion to ancient Egyptian art*, ed. Melinda K. Hartwig, Oxford: Wiley, (2015): 155-174.
- Shaw, Ian, *Ancient Egyptian Warfare Tactics, Weapons and Ideology of the Pharaohs*, Oxford, Casemate, 2019.
- Wilkinson, Toby, *Eski Mısır MÖ 3000'den Kleopatra'ya Bir Uygarlığın Tarihi*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, İstanbul, Say Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Cemal, "Eski Mısır Devleti'nin Doğuşunun Nişanesi: Narmer Paleti ve Anlattıkları". *History Studies* 17, sy. 2 (Mayıs 2025): 365-90.